

פשוטו של מקרא. ספורנו אומר כי ההוראה לשינוי השם נועדה "לקץ הימין", כשעם ישראל לא יהיה כרוך בעקב האומות אלא ישרה עמן ויגבור עליהן. גם פירוש זה קשה. לשון העתיד בתורה מורה על עתיד מידי, לא על העתיד הרחוק, אלא אם הדבר מצוין במפורש.

זו רק תעלומה אחת מרבות באשר לאופיו של יעקב וליחסיו עם עשו. הסיפורים עליהם כה קשים להבנה ולחילוץ פשר, שהמסורת עטפה אותם בשכבה מדרשית עבה ההופכת את עשו לרשע כמעט מוחלט ואת יעקב לצדיק כמעט גמור. דרשנות זו אכן נחוצה למטרות חינוכיות. עשו ויעקב כפי שהתורה משרטטת אותם הם דמויות עגולות ומורכבות מכדי שאפשר יהיה להפיק מהם לקחי מוסר לעם שבשדות ולתינוקות של בית רבן. על כן, כפי שהסביר מהר"ץ חיות, מצייר אותם המדרש בשחור ולבן.¹

בתורה הסיפור עתיר דקויות. התורה אינה קובעת שעשו רע ויעקב טוב. היא רק מראה לנו שהם בני אדם משני סוגים. הניגוד ביניהם דומה לזה שהעמיד הפילוסוף פרידריך ניטשה בין דמויותיהם היווניות של אפולו ודיוניסוס. אפולו מגלם את התבונה, ההיגיון, הסדר והשליטה העצמית. דיוניסוס – את הרגש, התשוקה, הטבע, הפראות והכאוס. תרבויות אפולוניות מוקירות את האיפוק ואת הצניעות; תרבויות דיוניסיות נוהות אחר הרהבתנות. יעקב מייצג את האפוליני; עשו – את הדיוניסי.

או שמא עשו מייצג את הציד, שנחשב גיבור בתרבויות עתיקות רבות אך לא בתורה. התורה מבכרת את אתוס החקלאים והרועים. במעבר מחברת ציידים-לקטים לחברת חקלאים ורועים תש כוחו של מיתוס הצייד, ומעתה הוא נחשב לא כגיבור אלא

לא ייקרא שמך עוד יעקב

עניין שינוי שמו של יעקב בפרשתנו התמיה את הפרשנים לאורך הדורות. אחרי שיעקב נאבק עם יריבו חסר השם אומר לו האיש, "לֹא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שָׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וַתּוֹכַל" (בראשית לב, כט). לאחר המפגש עם עשו ולאחר פרשיית דינה בשכם ה' מורה ליעקב ללכת לבית אל, ואז שבה התורה ומספרת על כך, והפעם הדברים מיוחסים לאלוהים: "וַיֹּאדָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוּ מִפָּדֶן אָרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ. וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים, שְׁמֶךָ יַעֲקֹב – לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ" (לה, ט-י).

שימו לב, ראשית, שאין מדובר בתיקון שם קיים בהחלפה או תוספת של אות, כמו אצל אברם שהיה לאברהם ושרי שהייתה לשרה. ישראל הוא שם חדש לגמרי, כמו לאותת לנו כי חלה תמורה גמורה באופיו של יעקב. שנית, כאמור, כפילות הסיפור על כך, ושינוי הדובר. שלישית, וזו חידת החידות, גם לאחר הפעמיים הללו שהתורה מספרת על כי שמו לא יהיה עוד יעקב, היא ממשיכה לקרוא לו יעקב. ה' עצמו קורא לו כך. וגם אנחנו, המתפללים שלוש פעמים ל"אלוהי אברהם, יצחק ויעקב".

רד"ק הציע כי "לֹא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שְׁמֶךָ" מובנו לא רק יעקב: יהיה לך שם נוסף. זה פירוש פורה, אך קשה לומר שזה

כגילום של אלימות, בפרט אם גם היה בעל מזג חם כעשו. גם על פי הסתכלות זו עשו ויעקב אינם רשע וצדיק, אלא עשו מייצג את העולם של פעם, ואילו יעקב, אם גם לפעמים באורח עראי והססני, מייצג עולם חדש הממשמש לבוא, עולם שהרוחניות בו תהיה אחרת, חדשה ומתאגרת.

עובדת היותם של השניים תאומים הרת חשיבות. יחסיהם הם מקרה קלאסי של יריבות אחים.² מושג מפתח בהבנת סיפורם הוא "התשוקה המימטית", כפי שכינה זאת רנה ז'יראר: התשוקה שיהיה לי מה שיש לזולת, פשוט מפני שיש לו. בשיאה, זוהי התשוקה להיות הוא.

את זאת מסמל השם יעקב. הוא ניתן ליעקב על שום שבלידתו אחז בעקב תאומו עשו. כזה היה בכל נקודות הציון של חייו בצעירותו. הוא קנה מאחיו את הבכורה. הוא לבש את בגדי אחיו. לבקשת אימו, לקח את ברכות אחיו. כאשר שאל אותו אביו "מי אתה בְּנִי?" ענה לו "אֲנִכִּי עֶשָׂו בְּכֻרְךָ". יעקב היה האיש שרצה להיות עשו. מדוע? כי לעשו היה דבר אחד שלו לא היה: אהבת אביו. "וַיֵּאָהֱב יַצְחָק אֶת עֶשָׂו כִּי צִיד בְּפִיו וַרְבֵּקָה אֲהַבֵּת אֶת יַעֲקֹב".

כל זה השתנה בהתגוששות הדו-קרב בין יעקב לבין האלמוני. אז נאמר לו ששמו יהיה ישראל. השם ניתן לו ושובר-פשרו עמו: "כִּי שָׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וַתִּכָּל". אך מתהדהדים בו עוד שני פשרים. אנו שומעים בו גם "שֹׂר", כלומר איש רם מעלה, ו"ישר". שניהם מנוגדים לשם "יעקב" – המשתרך "וַיִּדְּוּ אַחֲזָת בַּעֲקֵב עֶשָׂו" (כה, כו) ואיש העקוב, העקמומיות, שאת שמו דרש עשו הנזעם "הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פַעַמִּים" (כו, לו).

איך, אם כן, נבין את אשר אמר ליעקב האיש האלמוני, "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל", ואת אשר חזר ואמר לו ה', "לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ"? לא כצו והודעה אלא כבקשה, כאתגר, כהזמנה. מעין "פֶּעַל כַּךְ שאנשים לא יקראו לך יעקב אלא ישראל". הִיָּה שֶׁר. הִיָּה יִשְׂרָאֵל. הִיָּה שְׁרָה. הִיָּה אֵתָה עֲצֻמָּךְ. אל תנסה לעקוב אחר הזולת. אתגר זה עתיד היה לעמוד שוב ושוב בפני יעקב – ובפני צאצאיו וצאצאֵי-צאצאיו.

רוב היהודים, לאורך רוב השנים, טוב היה להם בזהותם שלהם. אבל מפעם לפעם הם באו במגע עם ציוויליזציה שהתחכום השכלי, התרבותי ואפילו הרוחני שלה ניכר לעין. זה גרם להם להרגיש מגושמים, נחותים, כבן כפר שהגיע לכרך לראשונה בחייו. והם גלשו למצבו של יעקב. הם רצו להיות משהו אחר.

לראשונה אנו שומעים על כך מן הנביא יחזקאל: "וְהָעֵלָה עַל רֹחֲכֶם הָיוּ לֹא תִהְיֶה, אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים 'נִהְיָה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאָרְצוֹת לְשֵׁרֵת עֵץ וְאֶבֶן'" (יחזקאל כ, לב). גולי בבל התוודעו לאימפריה מרשימה שהצלחתה הצבאית והכלכלית הייתה ניגוד מזהיר לחוויית הגלות והחורבן שלהם. היו שרצו לחדול להיות יהודים ולהתחיל להיות משהם אחרים.

בימי היוונים, רצון כגון זה היה למגפה. התייוונות, אנו קוראים לזה. הלניזציה, ליתר דיוק. כוהנים גדולים נקראו בשמות יאסון ומנלאוס. המאבק נגד התופעה הוא סיפורו של חג החנוכה. דבר דומה קרה בימי רומא. יוספוס פלביוס הוא דוגמה לאלה שחצו את הקווים, אף כי גם כרומאי הוסיף להגן על היהדות.

זה קרה שוב בתקופת הנאורות, במרכז אירופה. יהודים התאהבו בתרבות הסובבת. אכן, היא הגיעה אז לשיאים מרשימים, עם פילוסופים כקאנט והגל, משוררים כגתה ושלר, ומלחינים כמוצרט ובטהובן. היו שהצליחו לשלב את מעורבותם בתרבות אירופה עם נאמנות לתורת ישראל. כאלה היו אישים כגון הרבנים שמשון רפאל הירש ונחמיה נובל. אבל היו אחרים שלא הצליחו, או לא ניסו. הם סרו מן הדרך. הם שינו את שמותיהם. הם הסתירו את זהותם. אין לנו זכות לדון אותם לכף חובה. לא עמדנו במקום שהם עמדו. כוחם המצורף של האתגר האינטלקטואלי, השינוי החברתי והאנטישמיות הארסית היה אדיר. אך תגובתם הייתה בנוסח יעקב, לא בנוסח ישראל.

וזה קורה גם כיום בחלקים נרחבים מן העולם היהודי. יהודים הגיעו, ומגיעים, להישגים; אך היהדות, לבד מכמה חריגים בולטים, לתת־הישג. כמעט בכל מפעל חשוב של האנושות כיום נמצאים יהודים בקודקוד או סמוך לו – אבל רבים מהם, רבים מדי, פנו עורף למורשתם הדתית, או לפחות הפנו אליה כתף קרה. בעיניהם, היהודיות היא אתניות צרה, דלילה מכדי שנחילה לעתיד, חלולה מכדי שתעורר בנו השראה.

חיכינו אלפי שנים למה שיש לנו היום, צירוף שלא היה לעם ישראל מעולם: עצמאות וריבונות במדינה משלו, חופש ושוויון בתפוצותיו. כמעט כל מה שפיללו לו מאה דורות ניתן בידינו. האם נפרע את שטר הזכייה שנפל בחלקנו – או נשליך אותו לפח בזלזול? האם נהיה ישראל – או נוכיח, לחרפתנו, כי עוד לא מיצינו את היעקביות שלנו, את התשוקה להיות מישוהו אחר? יעקב היה תדיר מפוחד, מפני שלא ידע אם הוא רוצה להיות הוא־עצמו או אחיו. על זאת אמר לו ה' "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך". כשאתה מפחד, ומפקפק

בזהותך, אתה יעקב. כשאתה בטוח בעצמך – וכשעצמך הוא באמת עצמך – אתה ישראל.

העובדה שהתורה והמסורת מוסיפות להשתמש גם בשם

יעקב מורה לנו שהבעיה לא נעלמה. דומה כי יעקב־ישראל שוֹרָה עם בעיה זו כל חייו, וכמוהו עמו, עם ישראל. קל לחיות את הרגע, כמו עשו; קל להיות "בְּגוֹיִם בְּמִשְׁפָּחוֹת הָאָרְצוֹת" כפי שתיאר יחזקאל. קשה לאין שיעור להיות אחר, להיות מיעוט, להיות תרבות־נגד אמיתית. לשם כך נדרש אומץ.

אני מאמין שהאתגר שהמלאך העמיד בפני יעקב ניצב

בפנינו גם כיום. האם אנחנו יעקב, נבוכים בזהותנו – או שמא ישראל, עם אומץ להרים ראש וללכת זקופים בנתיב אמונתנו?

1 ב"מבוא האגדות" הנדפס בתחילת מהדורות "עין יעקב".

2 על יריבות אחים בתורה ראו ספרי לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2016.